

Daniel Butyter

mgr

Uniwersytet Wrocławski

daniel.butyter@prawo.uni.wroc.pl

Umowa stowarzyszeniowa Unii Europejskiej jako szczególna forma porozumienia międzynarodowego

Słowa kluczowe: Unia Europejska, umowa stowarzyszeniowa, polityka zagraniczna UE.

Wstęp

Unia Europejska to unikalne zjednoczenie państw, które powstało w wyniku rozwoju gospodarczej, politycznej i prawnej integracji w Europie. Pod względem celów i struktury prawnej, UE nie posiada odpowiedników na arenie międzynarodowej. Unikalność UE ujawnia się we wszystkich aspektach jej funkcjonowania, w tym również w zakresie relacji międzynarodowych. Od początku swojego istnienia, UE przywiązywała dużą wagę do współpracy z innymi podmiotami prawa międzynarodowego, szczególnie w obszarze gospodarczym. Z czasem taka współpraca zaczęła nabierać coraz bardziej rozbudowanych form. Jedną z form takich porozumień międzynarodowych są umowy stowarzyszeniowe, które stały się najbardziej rozpoznawalnymi narzędziami do kształtowania relacji UE z państwami trzecimi-
we współczesnych relacjach międzypaństwowych.

W ujęciu szerokim umowa stowarzyszeniowa jest porozumieniem między Unią Europejską – jej państwami członkowskimi – oraz państwem trzecim lub organizacją międzynarodową, które tworzy ramy dla współpracy między nimi. Do głównych obszarów, które są objęte umową stowarzyszeniową należy współpraca polityczna, gospodarcza, społeczna i kulturalna oraz bezpieczeństwo międzynarodowe. Wysoki poziom współpracy w ramach porozumienia stowarzyszeniowego, zapewniony w ramach stowarzyszenia, powoduje, że taką formą współpracy zainteresowana jest coraz większa liczba państw. Jednak w prawie pierwotnym i prawie wtórnym UE brakuje definicji umowy stowarzyszeniowej. Dana praca wypełnia tę lukę.

Celem artykułu jest wyjaśnienie pojęcia stowarzyszenia i umowy stowarzyszeniowej w prawie międzynarodowym oraz określenie miejsca umów stowarzyszeniowych w porządku prawnym UE.

1. Stowarzyszenie w prawie międzynarodowym

Pojęcie stowarzyszenia po raz pierwszy było wykorzystane w teorii prawa międzynarodowego w połowie XX w. Pojęcie «członkostwo stowarzyszone w organizacji międzynarodowej» określało miejsce państw i terytoriów zależnych, czyli podmiotów niesuwerennych, w światowym porządku prawnym (np. Nowa Kaledonia – terytorium zamorskie należące do Francji, państwa stowarzyszone z UE – państwa Mikronezji, Puerto Rico i in.).

Obecnie statuty tylko niektórych międzynarodowych czy międzyrządowych organizacji ustanawiają status «członkostwa stowarzyszeniowego» niepodległym państwom (Wspólnota Państw Niepodległych, Rada Europy, FAO, UNESCO). Członkostwo stowarzyszeniowe oznacza ograniczony przez statut międzynarodowej organizacji lub przez akty prawne jej głównych organów udział państwa lub terytorium w jej działalności. Państwo lub terytorium, które posiada status członka stowarzyszonego uczestniczy w pracach organów przedstawicielskich organizacji międzynarodowej, jednak nie może być wybierane do jej organów władzy wykonawczej. W tym ujęciu, stowarzyszenie oznacza niepełne członkostwo w organizacji międzynarodowej.

W prawie międzynarodowym pojęcie «stowarzyszenie» najczęściej jest wykorzystywane dla określenia zrzeszenia państw, zorganizowanych międzynarodowymi, o charakterze koordynacyjnym, których organy nie mają ponadnarodowych kompetencji. W międzynarodowej doktrynie prawnej pojęcie stowarzyszenia jest postrzegane w kilku ujęciach: 1) jako jedna z form współpracy międzynarodowej organizacji z państwami trzecimi w przypadku, gdy organizacja celowo tworzy przeszkody w przyjęciu nowych członków ze względu na ważność skutków, które status członka może mieć dla samej organizacji; 2) jako forma prawno-organizacyjna, która jest wykorzystywana dla ustanowienia stałych relacji z państwem trzecim, na skutek czego powstają wzajemne prawa i obowiązki; nie posiadając członkostwa i nienależące do organizacji państwo współpracuje z nią tylko częściowo; 3) jako kategoria «umowy o niepodległości», która obejmuje różne formy udziału państwa w działalności międzynarodowej organi-

zacji, która nie przewiduje uzyskanie przez takie państwo pełnoprawnego członkostwa w organizacji.

2. Pojęcie umowy stowarzyszeniowej w prawie UE

Zapisy w Traktatach UE ściśle nie definiują pojęcia stowarzyszenia lub umowy stowarzyszeniowej. W UE stowarzyszenie, jako organizacyjno-prawna forma relacji z państwami trzecimi ma swoją specyfikę i jest realizowane w sposób szczególny. Umowy międzynarodowe z takimi państwami lub terytoriami nie należą do Traktatów Założycielskich UE, co oznacza, że nie są częścią prawa pierwotnego¹.

W okresie powstawania UE, podstawą prawną dla regulacji relacji z państwami stowarzyszonymi był Rozdział 4 Traktatu Rzymskiego z 1957 r. «Stowarzyszenie z państwami zamorskimi», akty prawne organów UE, przede wszystkim Rady UE².

Obecną podstawą prawną dla zawarcia umowy stowarzyszeniowej przez UE jest art. 217 TFUE. Unia Europejska może tworzyć specjalne umowy o stowarzyszeniu z państwami trzecimi oraz organizacjami międzynarodowymi, które ustalają wzajemne prawa i obowiązki, wspólne działania i procedury. Niektóre inne zapisy dotyczące umowy można znaleźć również w art. 198–204 TFUE, które dotyczą stowarzyszenia z państwami i terytoriami zamorskimi.

Porozumienie międzynarodowe, zawarte przez UE, żeby mogło zostać zakwalifikowane do umowy stowarzyszeniowej powinno spełniać szereg kryteriów: (1) jego podstawą prawną powinien być art. 217 TFUE; (2) umowa powinna określać ściśle warunki współpracy ekonomicznej i politycznej (więcej niż zwykła współpraca); (3) na podstawie umowy powinny zostać powołane organy, które będą zarządzać współpracą i posiadać kompetencje do zawarcia decyzji wiążących dla obu stron porozumienia; (4) państwo powinno przystąpić do Klauzuli Największego Uprzywilejowania; (5) relacje między UE i państwem partnerem powinny się odbywać zgodnie z zasadą uprzywilejowania; (6) od 1995 r. do umów stowarzyszeniowych jest systematycznie załączany punkt odnośnie poszanowania praw człowieka i zasad demokracji; (7) w wielu przypadkach umowa stowarzyszeniowa zastępuje umowę o współpracy, w taki sposób intensyfikując współpracę między partnerami³.

Art. 217 nie ustala wymogów odnośnie stowarzyszenia, tylko podkreśla, że głównym celem jakiegokolwiek stowarzyszenia z UE jest stworzenie ram prawnych dla uprzywilejowanych relacji bez określenia ścisłych warunków takich relacji. W pewnym stopniu ta luka została uzupełniona w orzecznictwie Trybunału

¹ A. Cieśliński, *Umowy o stowarzyszeniu z państwami europejskimi. Instrument stosunków zewnętrznych Wspólnot Europejskich*, [w: *Wspólnoty Europejskie Wybrane Problemy Prawne* cz. 1 pod red. J. Kolasa], Wrocław, 1998, s. 174–175.

² A. Cieśliński, *Umowa stowarzyszeniowa w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Wrocław, 1999, s. 13–14.

³ Portal internetowy <http://eeas.europa.eu/association/> [dostęp: 14.07.2015]

Sprawiedliwości UE, który ustalił minimalne i maksymalne standardy treści umowy stowarzyszeniowej. Szczególne znaczenie w formułowaniu koncepcji stowarzyszenia w prawie UE zajmuje orzeczenie ETS w sprawie Demirel, zgodnie z którym umowa stowarzyszeniowa tworzy specjalne uprzywilejowane relacje z państwami nieczłonkowskimi UE, na skutek czego te kraje w pewnym stopniu powinny uczestniczyć w systemie prawnym UE. Zgodnie z tymi wymogami, umowa stowarzyszeniowa powinna sprzyjać udziałowi państw trzecich lub organizacji międzynarodowych w systemie prawnym UE. W taki sposób państwa trzecie nie uczestniczą w instytucjach UE, lecz przewiduje się dla nich udział we wtórnym *acquiscommunitaire*. Z orzecznictwa ETS nie wynika, jak szeroki może być zakres oddziaływania prawa UE na państwa trzecie oraz, czy istnieją ograniczenia wobec zawartości treści umów. Z orzecznictwa ETS wynika natomiast, że ramy umowy stowarzyszeniowej mogą obejmować «wszystkie dziedziny, objęte TFUE». To oznacza, że przy zawarciu umowy stowarzyszeniowej w oparciu o warunki art. 217, UE posiada tak szeroki zakres kompetencji, że wszystkie sektory i obszary gospodarki, regulowane w ramach Jednolitego rynku, mogą zostać regulowane w ramach umów stowarzyszeniowych. Nawet orzeczenia i decyzje ETS mogą zostać częścią umowy stowarzyszeniowej, co powoduje, że zakres terytorialnego oddziaływania takich decyzji rozszerza się na państwa trzecie, które są stronami takich umów.

W ramach przygotowywania umowy stowarzyszeniowej, UE często wymaga od państwa partnera przeprowadzenia politycznych, ekonomicznych, handlowych reform lub reform w dziedzinie ochrony praw człowieka. W zamian za przeprowadzone reformy UE oferuje beztaryfowy dostęp do swojego rynku wewnętrznego (częściowo lub w całości) oraz zapewnia wsparcie finansowe i techniczne. Od niedawna umowa stowarzyszeniowa przewiduje również powołanie strefy wolnego handlu między UE i państwem partnerem⁴. Powołanie strefy wolnego handlu opiera się na zasadach GATT/WTO i jest uzależnione od poziomu rozwoju państwa partnerskiego, z którym zawierana jest umowa stowarzyszeniowa. Również często w umowie są ujęte zagadnienia dotyczące poziomu liberalizacji barier handlowych, okresów przejściowych, szczególnego traktowania sektora rolnego, harmonizacji ustawodawstwa kraju partnera do norm UE, reguł pochodzenia towarów i in. Z reguły UE w handlu z państwem partnerem jako pierwsza eliminuje bariery handlowe dla towarów zagranicznych, z kolei dla państwa partnera przewidziane są okresy przejściowe, które mają pomóc przedsiębiorcom dostosować się do większej konkurencji ze strony przedsiębiorstw UE (nawet do 25 lat)⁵.

Państwa z mniej rozwiniętymi instytucjami handlowymi lub zmniejszonym środowiskiem handlowym i gospodarczym biorą na siebie mniej sprecyzowa-

⁴ E. R. Robles, *Political & quasi-adjudicative dispute settlement models in European Union free trade agreements*, [w: Staff Working Paper ERSD], wrzesień 2009, <http://www.wto.org> [dostęp: 14.07.2015].

⁵ В. Муравйов, І. Березовська, *Правові засади функціонування зон вільної торгівлі в практиці Євросоюзу*, [Український часопис міжнародного права № 3], 2012, s. 65–66.

ne zobowiązania odnośnie rozwoju handlu, podczas gdy państwa, w których instytucje handlowe są relatywnie bardziej rozwinięte lub, w których zostały już przeprowadzone istotne dla ich gospodarki handlowe i gospodarcze reformy, akceptują głębsze warunki współpracy. UE rozumie potrzebę w szczególnym traktowaniu państw rozwijających się, dlatego warunki współpracy w ramach umów stowarzyszeniowych są asymetryczne. Pozwala to państwom partnerom na uzyskanie dłuższych okresów przejściowych oraz dopasowanie poszczególnych zobowiązań do stopnia gotowości wprowadzenia ich do systemu prawnego.

Zawarcie porozumień międzynarodowych przez UE wiąże się z podziałem kompetencji między UE a państwami członkowskimi, w przypadku gdy treść zawieranej umowy podchodzi nie tylko pod kompetencje UE, lecz również częściowo pod kompetencje państw członkowskich. W takim przypadku umowy są zawierane wspólnie przez UE i państwa członkowskie. Takie porozumienia międzynarodowe w prawie UE nazywane są mieszanymi.

Wymogi dotyczące zawarcia umów mieszanych wynikają zarówno z prawa UE, jak i ustawodawstwa państw członkowskich. Oprócz tego, jak wynika z orzecznictwa ETS, realizacja wspólnych kompetencji przez UE i państwa członkowskie przewiduje wspólne działania i wspólne zobowiązania wobec strony trzeciej w celu zapobiegania jakimkolwiek naruszeń istniejącego podziału uprawnień między UE i państwami członkowskimi na korzyść jednej ze stron, oraz możliwego odstępstwa od założeń wynikających z Traktatów założycielskich dotyczących zawierania umów mieszanych. Praktycznie oznacza to, że UE i państwa członkowskie uczestniczą w procesie negocjacyjnym podczas zawierania umów stowarzyszeniowych oraz wspólnie dokonują zobowiązań wynikających z tych umów. W przypadku powołania nowych struktur, na podstawie umów, państwom członkowskim z jednej strony, gwarantowane jest prawo głosu, z drugiej jednak, obciąża je do wypełniania zobowiązań finansowych oraz implementacji założeń umowy do krajowego porządku prawnego.

Większość umów stowarzyszeniowych, zawartych przez UE ma charakter mieszany (wyjątkiem były umowy stowarzyszeniowe UE z Cyprem i Malcią). Dlatego aby umowa stowarzyszeniowa weszła w życie, powinna zostać ratyfikowana przez wszystkie państwa członkowskie UE oraz państwo, którego ona dotyczy.

W odróżnieniu od innych porozumień międzynarodowych, np. zawartych na podstawie art. 207 i 209, w ramach umowy stowarzyszeniowej powinna zostać stworzona minimalna struktura instytucjonalna, chociaż praktycznie instytucje są kształtowane w ramach umów handlowych. W ramach umowy, strony powinni powołać odpowiednie organy, które będą zdolne zapewnić podjęcie przez państwa stowarzyszone i UE wspólnych decyzji i w taki sposób efektywnie kierować stowarzyszeniem. Wspólne decyzje organów stowarzyszeniowych są podejmowane w celu implementacji i dalszego rozwoju umowy stowarzyszeniowej⁶.

⁶В. Муравйов, *Право Європейського Союзу*, Кijów, 2011, http://pidruchniki.com/1522012248586/pravo/dogovirna_praktika_yevrosoyuzu.

Instrumenty instytucjonalne, które są tworzone na podstawie umów stowarzyszeniowych UE z państwami trzecimi różnią się między sobą, jednak z reguły wykorzystywana jest podobna struktura. Powoływana jest Rada Stowarzyszeniowa, która składa się z równej liczby przedstawicieli Unii Europejskiej (i państw członkowskich) i kraju trzeciego. Decyzje są podejmowane w drodze konsensusu. Również ten organ posiada kompetencje do rozwiązywania sporów. Komitet stowarzyszenia, w którego skład wchodzi przedstawiciele stron umowy, przygotowuje i realizuje postanowienia Rady stowarzyszenia. Większość umów stowarzyszeniowych przewiduje powołanie organów parlamentarnych, które posiadają funkcje konsultacyjne, do których należą przedstawiciele Parlamentu Europejskiego i Parlamentów państw trzecich.

Duża liczba oraz niejednolitość umów stowarzyszeniowych zawartych przez UE utrudnia ich klasyfikację. Jednak obecnie umowy stowarzyszeniowe zawarte przez UE można podzielić na trzy duże grupy: ze względu na różnice w relacjach, które powstają lub są regulowane w ramach danego porozumienia; miejsca geograficznego krajów oraz ram prawnych współpracy. Instrumenty prawne regulowania relacji w ramach stowarzyszenia z UE są uzależnione od rodzaju stowarzyszenia, wybranego dla odpowiedniego partnera.

Do pierwszej grupy należą stowarzyszenia zawarte z państwami nieeuropejskimi (państwa Afrykańskie, basenu morza Karaibskiego, Pacyfiku), które zgodnie z kryterium geograficznym, przewidzianym w art. 49 TUE nie mogą przystąpić do UE. (np. umowa o stowarzyszeniu z Chile, 2002 r.)⁷.

Do drugiej grupy należą umowy, które określają relacje UE z państwami Europejskimi (państwa członkowskie EFTA⁸, państwa basenu morza Śródziemnego, państwa Środkowej i Wschodniej Europy, Zachodnich Bałkan, Kaukazu Południowego). Często takie porozumienia przygotowują państwa do akcesji do UE. W Preambule Europejskiej umowy o stowarzyszeniu z Węgrami od 16 grudnia 1991 r. został zawarty zapis: «Pamiętając, że członkostwo we Wspólnocie jest celem ostatecznym Węgrów, i obecne stowarzyszenie z punktu widzenia stron pomoże w osiągnięciu tego celu...»; «.... Celem stowarzyszenia jest.... ustanowienie nowych norm, praktyki i polityki, jako podstawy integracji do Wspólnoty». Podobne zapisy zostały również zawarte w umowach z Polską (1994r.), Bułgarią, Rumunią, Słowacją, Czechami (1995r.) i innymi państwami Środkowo-Wschodniej Europy.

⁷ Council Decision on the signature and provisional application of certain provisions of an Agreement establishing an association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Chile, on the other part, 18 listopada 2002 – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:352:0001:0002:EN:PDF> [dostęp 28.08.2015].

⁸ The Agreement on the European Economic Area between the European Communities, their Member States and the Republic of Austria, the Republic of Finland, the Republic of Iceland, the Principality of Liechtenstein, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Sweden and the Swiss Confederation, 13 grudnia 1993, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1994:001:SOM:en:HTML> [dostęp 28.08.2015].

Do trzeciej grupy umów należą takie porozumienia, które regulują specyficzne relacje prawne między państwami nieeuropejskimi i terytoriami (wykaz tych terytoriów znajduje się w Załączniku II do Traktatów Założycielskich UE), uzależnionymi od państw-członkowskich UE. W tym przypadku głównym zadaniem takiego stowarzyszenia jest wsparcie gospodarczego i społecznego rozwoju tych terytoriów, ustanowienie relacji między nimi i UE jako całością, bez rzeczywistego wyrażenia zgody partnerów stowarzyszeniowych. W odróżnieniu od stowarzyszenia z państwami trzecimi, które ustalają na podstawie porozumień międzynarodowych o stowarzyszeniu, relacje z państwami zamorskimi i terytoriami UE są regulowane przez podejmowanie decyzji przez Radę Europy, które są uchwalane jedomyślnie i ustalają dokładne reguły i procedury stowarzyszenia. W ramach takiego stowarzyszenia zapewnia się ograniczony udział terytoriów i państw zamorskich w funkcjonowaniu wspólnego rynku (przez stosowanie niektórych założeń Traktatowych w ramach współpracy UE z nimi); dyskryminacyjne traktowanie towarów z UE na rynkach terytoriów i państw stowarzyszeniowych; wsparcie finansowe oraz pomoc w rozwoju stowarzyszonych państw i terytoriów.

Treść umowy UE z państwem trzecim, z którym są tworzone relacje posiada pewne różnice, które trudno zaliczyć do kategorii uprawnień i obowiązków, chodzi o perspektywę członkostwa (np. umowa stowarzyszeniowa między UE i Polską, która zawierała perspektywę członkostwa, w wielu aspektach odróżniała się od umowy o stowarzyszeniu między UE i Chili)⁹.

3. Miejsce umów stowarzyszeniowych w systemie prawnym UE

Obecnie UE posiada relacje stowarzyszeniowe z około 100 państwami świata, zarówno z rozwijającymi się (umowa z Kotonu między UE i 78 państwami Afryki, basenu Karaibskiego i Oceanu Spokojnego 2000 r.), jak i z państwami wysokorozwiniętymi (np. umowy branżowe, które ustanawiają relacje stowarzyszeniowe między UE i Szwajcarią). W wyniku tego, że umowy stowarzyszeniowe są zawierane z tak dużą liczbą państw, są one bardzo zróżnicowane. W ramach współpracy z każdym państwem jest przygotowywane inne porozumienie o stowarzyszeniu.

Pierwsze przesłanki dotyczące umowy stowarzyszeniowej były zawarte jeszcze w Traktacie Rzymskim, w ramach którego została powołana do życia Europejska Wspólnota Gospodarcza. Zapisy traktatowe dotyczyły kształtowania relacji z Wielką Brytanią, która na początku nie przystąpiła do EWG. Faktycznie było to pierwsze porozumienie o stowarzyszeniu, zawarte w 1954 r., w ramach którego przewidywało się ustanowienie trwałych relacji między stornami w celu stopnio-

⁹ A. Cieśliński, *Umowy o stowarzyszeniu z państwami europejskimi. Instrument stosunków zewnętrznych Wspólnot Europejskich*, [w:] *Wspólnoty Europejskie Wybrane Problemy Prawne* cz. 1 pod red. J. Kolasa], Wrocław, 1998, s. 150–151.

wego przejścia do wspólnego rynku¹⁰. Do kolejnych państw, które podpisały umowy stowarzyszeniowe z UE należała Grecja (1961) i Turcja (1963).

Umowy stowarzyszeniowe mogą być wielostronne, zawierane z organizacjami międzynarodowymi. Państwa Południowej i Centralnej Ameryki znajdują się w sferze zainteresowania UE, przy czym UE zawiera nie dwustronne, lecz międzyregionalne umowy. Obecnie trwają negocjacje dotyczące zawarcia podobnych umów między UE i Organizacją Południowoamerykańskiego wspólnego rynku (MERCOSUR, do którego należy Argentyna, Brazylia, Wenezuela, Paragwaj, Urugwaj), Andyjskim wspólnym rynkiem (Boliwia, Ekwador, Kolumbia, Peru) i państwami Ameryki Centralnej (Gwatemala, Honduras, Kosta-Ricka, Nikaragua, Panama, Salwador).

Umowy stowarzyszeniowe mogą być zawierane pod różnymi tytułami: «Umowa o wprowadzeniu stowarzyszenia» (Turcja 1963, Cypr 1972, Chili 2002); Europejska umowa o wprowadzeniu stowarzyszenia (Estonia, Łotwa, Litwa 1995); Umowa o stabilizacji i stowarzyszeniu (Albania 2006¹¹, Czarnogóra 2007); Europejsko-Śródziemnomorska umowa o wprowadzeniu stowarzyszenia (Tunezja¹² i Izrael 1995r.). Oprócz tego, w tytule umowy może nie być pojęcia «stowarzyszenie». Umowa o utworzeniu Europejskiego Obszaru Gospodarczego z 1992 r. (Islandia, Lichtenstein, Norwegia); Umowa o partnerstwie gospodarczym, koordynacji politycznej i współpracy z Meksykiem z 1997 r.; Umowa o handlu, rozwoju i współpracy z Południowo-Afrykańską Republiką 1999 r. Dlatego można powiedzieć, że w tym przypadku tytuł nie ma istotnego znaczenia, tylko podstawa prawna zawarcia porozumienia (art. 217 TFUE) oraz jego treść.

Obecnie umowy stowarzyszeniowe UE zawierane są w ramach dwóch polityk: Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia oraz Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Państwa Zachodnich Bałkanów (oficjalnie członkowie – Albania, Macedonia¹³, Czarnogóra, Serbia oraz państwa kandydujące o członkostwo – Bośnia i Hercegowina oraz Kosowo) są objęte procesem stabilizacji i stowarzyszenia i z nimi jest zawarty układ o stabilizacji i stowarzyszeniu. Państwa Śródziemnomorskie (Algieria, Maroko, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Autonomia Palestyńska, Syria i Tunezja) oraz państwa Europy Wschodniej i państwa Kaukazu Południowego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Mołdawia, Białoruś i Ukraina) są objęte Europejską

¹⁰ A. Cieśliński, *Umowa stowarzyszeniowa w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Wrocław, 1999, s. 16.

¹¹ *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the Republic of Albania, on the other part*, 28 kwietnia 2009 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:107:0166:0502:EN:PDF> [dostęp: 27.07.2015].

¹² *Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Tunisia, on the other part*, 30 marca 1998, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998D0238> [dostęp: 27.07.2015].

¹³ *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, on the other part*, 20 marca 2004, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:084:0013:0081:EN:PDF> [dostęp: 27.07.2015].

Polityką Sąsiedztwa. Siedem państwśródziemnomorskich zawarło Europejsko-Śródziemnomorskie porozumienie ustanawiające stowarzyszenie, podczas gdy inne są w trakcie negocjacji. Wśród państw Partnerstwa Wschodniego umowa stowarzyszeniowa została podpisana z Mołdawią, Gruzją i Ukrainą jednak umowy jeszcze nie została ratyfikowana przez wszystkie państwa UE. Armenia po przystąpieniu do unii celnej z Rosją faktycznie wycofała się z procesu negocyjacyjnego. Dla Azerbejdżanu podpisanie stowarzyszenia nie jest możliwe bez wcześniejszego przystąpienia do WTO.

Zarówno układ o stabilizacji i stowarzyszeniu i umowa stowarzyszeniowa w swojej treści opierają się na *acquiscommunitaire*, i orzecznictwem TSUE wydanym na jego podstawie. Jednak stopień harmonizacji i wymogów dla państwa partnera w ramach umowy stowarzyszeniowej jest mniejszy niż dla państwa członkowskiego a niektóre obszary współpracy mogą nie być objęte porozumieniem¹⁴.

Umowy o stowarzyszeniu nie musi być pierwszym porozumieniem regulującym relacje dwustronne między państwami. Często jest tak, że umowa stowarzyszeniowa rozszerza zakres współpracy ustalony w ramach wcześniej podpisanych porozumień, najczęściej takim porozumieniem jest Umowa o Partnerstwie i Współpracy¹⁵. Oprócz tradycyjnej dwustronnej współpracy – gospodarczej (w tym handlowej, inwestycyjnej, komercyjnej), społecznej, kulturowej, naukowo-technicznej – umowa reguluje kwestie współpracy w dziedzinie polityki zagranicznej, współpracy militarnej, w dziedzinie bezpieczeństwa i sprawiedliwości, rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego itd.

UE zakończyła prowadzenie negocjacji odnośnie podpisania umowy stowarzyszeniowej z szeregiem państw jednak wiele z takich umów nie zostało jeszcze podpisanych lub zostały zawieszone (np. umowa z Kanadą, negocjacje zostały zakończone we wrześniu 2014r., ale umowa nie została podpisana, z Ekwadorem – negocjacje zostały zakończone w lipcu 2014r., ale umowa nie została podpisana). Również negocjacje odnośnie umowy stowarzyszeniowej są prowadzone z innymi ugrupowaniami integracyjnymi (ASEAN – negocjacje zostały zawieszone w 2009r.; GCC – negocjacje zawieszone w 2008 r.).

Obecnie trwają negocjacje odnośnie zawarcia umowy stowarzyszeniowej między UE i Indiami, Japonią, Malezją, Maroko, Singapurem, Tajlandią, Stanami Zjednoczonymi i Wietnamem.

Umowy stowarzyszeniowe często są tylko jednym z kroków na drodze do integracji z UE. Dla państw, dla których umowy stowarzyszeniowe były środkiem

¹⁴ A. Cieśliński, *Kompetencje Wspólnoty Europejskiej do zawierania umów międzynarodowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, [w: Wspólnoty Europejskie (Unia) Wybrane Problemy Prawne cz. 2, pod red. J. Kolasy], Wrocław, 1995, s. 159–162.

¹⁵ Umowy o Partnerstwie i Współpracy – umowy z państwami, które mogą mieć bezpośrednią granicę z Unią Europejską w przyszłości, czyli z Rosją, państwami Europy Wschodniej, Kaukazu Południowego i Azji Centralnej. Celem tych umów było wzmocnienie zasad demokracji i rozwój gospodarek tych krajów przez rozwój współpracy i dialogu politycznego.

przygotowania do akcesji do UE umowy, stają się nieważne z chwilą przystąpienia do UE (np. Grecja po akcesji w 1981r.; Czechy, Słowacja, Słowenia, Polska, Cypr, Estonia, Węgry, Łotwa, Litwa, Malta po akcesji w 2004 r.)¹⁶.

Do głównych różnic między umową stowarzyszeniową a innymi międzynarodowymi umowami, których stroną jest UE należą: (1) powołanie jednej z trzech form integracji gospodarczej między UE i państwem partnerem (strefy wolnego handlu (na przykład z Ukrainą, Gruzją, Mołdawią), unii celnej (na przykład z Turcją) lub wspólnego rynku (na przykład z Szwajcarią); (2) znaczny wpływ na porządek prawny w kraju trzecim przez możliwość podejmowania wiążących decyzji przez wspólne organy stowarzyszenia i wprowadzenia obowiązku w państwie trzecim do harmonizacji swojego ustawodawstwa i praktyki jego stosowania do *acquis* UE; (3) warunek «ewolucyjności» i «warunkowości», skierowany na przyszłe pogłębienie i rozszerzenie relacji stowarzyszeniowych; (4) bardziej skomplikowana procedura ratyfikacji umów stowarzyszeniowych na poziomie UE w porównaniu do innych porozumień międzynarodowych (5) nieograniczony termin ważności umowy stowarzyszeniowej.

Umowy stowarzyszeniowe trzeba klasyfikować według kryterium celu ich zawierania, bo to ono definiuje specyfikę natury prawnej wskazanego rodzaju umów międzynarodowych UE, definiuje obszary stosowania umowy i status prawny stron: (1) umowy, które są układane w celu przygotowania państwa do przyszłego członkostwa w UE (umowa o stabilizacji i stowarzyszeniu z Albanią 2006 r.); (2) umowy, które przewidują integrację z UE, jako alternatywne rozwiązanie dla członkostwa w UE (umowa o Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej 1992 r. z Islandią, Norwegią i Liechtensteinem); (3) umowy, które przewidują wzmocnioną współpracę z państwami nieeuropejskimi, które formalnie nie mogą zostać członkami UE (umowa o stowarzyszeniu z Chili z 2002 r.).

Zakończenie

Pojęcie stowarzyszenia zostało wprowadzone do międzynarodowego systemu prawnego jeszcze przed początkiem funkcjonowania UE. Jednak obecnie umowy stowarzyszeniowe są najczęściej stosowane przez UE w ramach jej współpracy z państwami trzecimi. Umowy stowarzyszeniowe mogą być również zawierane z innymi ugrupowaniami integracyjnymi lub organizacjami międzynarodowymi. Umowy stowarzyszeniowe UE są zawierane nie tylko z państwami Europejskimi, lecz również z państwami nieeuropejskimi, które według kryterium geograficznego nie mogą zostać w przyszłości członkami UE.

Umowa stowarzyszeniowa polega na ustaleniu między UE i państwem trzecim czy organizacją międzynarodową uprzywilejowanych warunków współpracy na podstawie umowy, które są układane dla osiągnięcia wspólnych celów, realizacja

¹⁶ E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi od 1989 roku*, Warszawa, 1987. s. 37–39.

których jest osiągana przy wsparciu odpowiednich organów, na mocy których są podejmowane wiążące dla obu stron decyzje i, w ramach których zapewnia się częściowy udział państwa partnera w porządku prawnym UE. Tworzące stowarzyszenie z UE państwa trzecie również przyczyniają się lub tworzą nowy wtórny *acquis communautaire*.

Stowarzyszenie państwa z UE nie jest członkostwem stowarzyszeniowym, tylko formą współpracy UE z państwem trzecim. Istnieje różnica między stowarzyszenia z UE, a członkostwa stowarzyszeniowego w organizacji międzynarodowej (np. w Radzie Europy). Status członka stowarzyszonego Rady Europy jest bliższy do statusu pełnoprawnego państwa członkowskiego, co odróżnia status prawny państw stowarzyszonych z UE, tak jak stowarzyszenie z UE nie jest formą członkostwa w tej organizacji.

Umowy stowarzyszeniowe, których celem jest przygotowanie państwa do przyszłego członkostwa w UE, w odróżnieniu od umów, które nie mają takiego zadania, zazwyczaj regulują relacje stron w relatywnie szerokich dziedzinach współpracy, charakteryzują się większym stopniem wpływu na porządek prawny państw trzecich, oraz przewidują bardziej rygorystyczne zobowiązania w dziedzinie adaptacji ustawodawstwa oraz praktyki jego stosowania z *acquis* UE.

Bibliografia:

1. A. Cieśliński, *Umowy o stowarzyszeniu z państwami europejskimi. Instrument stosunków zewnętrznych Wspólnot Europejskich*, [w: *Wspólnoty Europejskie Wybrane Problemy Prawne* cz. 1, pod red. J. Kolasa], Wrocław, 1998 r.

2. A. Cieśliński, *Kompetencje Wspólnoty Europejskiej do zawierania umów międzynarodowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, [w: *Wspólnoty Europejskie (Unia) Wybrane Problemy Prawne* cz. 2, pod red. J. Kolasy], Wrocław, 1995 r.

3. A. Cieśliński, *Umowa stowarzyszeniowa w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Wrocław, 1999 r.

4. E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi od 1989 roku*, Warszawa, 1987 r.

5. В. Муравйов, І. Березовська, *Правові засади функціонування зон вільної торгівлі в практиці Євросоюзу*, [Український часопис міжнародного права № 3], 2012.

6. В. Муравйов, *Право Європейського Союзу*, Kijów, 2011.

7. E. R. Robles, Political & quasi-adjudicative dispute settlement models in European Union free trade agreements, [w: *Staff Working Paper ERSD*], wrzesień 2009, <http://www.wto.org>

8. Portal internetowy <http://eeas.europa.eu/association/>

9. *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the Republic of Albania, on the*

other part, 28 kwietnia 2009 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:107:0166:0502:EN:PDF>

10. *Council Decision on the signature and provisional application of certain provisions of an Agreement establishing an association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Chile, on the other part*, 18 listopada 2002 – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:352:0001:0002:EN:PDF>

11. *Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Tunisia, on the other part*, 30 marca 1998, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998D0238>

12. *The Agreement on the European Economic Area between the European Communities, their Member States and the Republic of Austria, the Republic of Finland, the Republic of Iceland, the Principality of Liechtenstein, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Sweden and the Swiss Confederation*, 13 grudnia 1993, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1994:001:SOM:en:HTML>

13. *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, on the other part*, 20 marca 2004, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:084:0013:0081:EN:PDF>

Summary

Association Agreement of European Union, as a particular form of international agreement

In the modern foreign policy of the European Union association agreements are one of the key instruments of cooperation with third countries. Association Agreement provides legal framework for the cooperation with third countries. Association Agreements are prepared jointly by the authorities of the EU and the partner countries and vary depending on the partner. The purpose of this article is to determine the place of association agreements among other sources of law of European Union by presenting the evolution of these agreements in the EU foreign policy.

Keywords: European Union, Association Agreement, foreign policy of European Union.

Данило Бутитер

магістр

Вроцлавський університет

daniel.butyter@prawo.uni.wroc.pl

Договір про асоціацію Європейського Союзу як специфічна форма міжнародного договору

Ключові слова: Європейський Союз, договір про асоціацію, зовнішня політика ЄС.

Вступ

Європейський Союз – унікальне об'єднання держав, яке постало у результаті розвитку господарської, політичної і правової інтеграції у Європі. З точки зору, цілей і правової структури, ЄС не має аналогів на міжнародній арені. Унікальність ЄС проявляється у всіх аспектах його функціонування, у цьому також у сфері міжнародних відносин. Від початку свого існування, ЄС надавав велику увагу співпраці з іншими суб'єктами міжнародного права, особливо у економічній сфері. З часом така співпраця розпочала набувати щораз більш розбудовану форму. Однією з форм таких міжнародних порозумінь є договори про асоціацію, які стали найбільш поширеними інструментами для формування відносин ЄС з третіми країнами у сучасних міжнародних відносинах.

У широкому розумінні договір про асоціацію це форма порозуміння між Європейським Союзом – його країнами членами – а також третьою країною або міжнародною організацією, яка створює рамки співпраці поміж ними. До головних сфер, які охоплює договір про асоціацію належить політична, економічна, суспільна і культурна співпраця, а також міжнародна безпека. Високий рівень співпраці у рамках договору про асоціацію, забезпечений у рамках асоціації, спричиняє те, що у такій формі співпраці зацікавлена щораз більша кількість держав. Однак, у первинному і вторинному праві ЄС немає визначення договору про асоціацію. Ця праця заповнює цю нестачу.

Метою статті є розкриття поняття асоціації і договору про асоціацію у міжнародному праві і законодавстві ЄС, а також визначення місця договорів про асоціацію у правовому порядку ЄС.

1. Асоціація у міжнародному праві

Поняття асоціації вперше було використано у теорії міжнародного права у половині ХХ ст. Поняття «асоційованого члена в міжнародній організації» визначало місце залежних держав і територій, тобто несуверенних суб'єктів, у світовому правовому порядку (наприклад Нова Каледонія – заморська територія, яка належить до Франції, асоційовані країни з ЄС – країни Мікронезії, Пуерто Рико та ін.).

Сучасні статuti тільки деяких міжнародних чи міжурядових організацій надають статус «асоційованого члена» незалежним державам (до них наприклад належать Співтовариство Незалежних Держав, Рада Європи, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, ЮНЕСКО). Асоційоване членство означає обмежену статutom міжнародної організації або правовим актом її головних органів участь держави або території у її діяльності. Держава або територія, яка має статус асоційованого члена бере участь в роботах представницьких органів міжнародної організації, однак не може бути обрана до її органів виконавчої влади. У цьому розумінні, асоціація означає неповне членство у міжнародній організації.

У міжнародному праві поняття «асоціації» найчастіше використовується для опису групи держав з міжнародними організаціями координаційного характеру, органи яких не мають наднаціональних компетенцій. У міжнародній правовій доктрині поняття асоціації розглядається у декількох аспектах: 1) як одна з форм міжнародної співпраці організації з третіми країнами у випадку, коли організація свідомо створює перешкоди для прийняття нових членів з огляду на важливість наслідків, які статус члена може мати для самої організації; 2) як організаційно-правова форма, яка використовується для встановлення постійних відносин з третьою країною, ефектом чого є виникнення взаємних прав та обов'язків; не маючи статусу члена і не належачи до організації держава співпрацює з нею лише частково; 3) як категорія «договору

про незалежність», який охоплює різні форми участі держави у діяльності міжнародної організації, яка не передбачає отримання такою державою повноправного членства у організації.

2. Поняття договору про асоціацію у законодавстві ЄС

Положення Договорів ЄС чітко не визначають поняття асоціації або договору про асоціацію. У ЄС асоціація як організаційно-правова форма відносин з третіми країнами має свою специфіку і реалізується особливим способом. Міжнародні договори з такими країнами або територіями не належать до Засновницьких Договорів ЄС, що означає, що вони не становлять первинного права ЄС¹.

У період створення та формування ЄС, правовою основою для регулювання відносин з асоційованими державами був Розділ 4 Римського Договору від 1957 р. «Асоціація з заморськими країнами», акти загального законодавства органів ЄС, передусім Ради ЄС².

Сучасною правовою основою для укладення договору про асоціацію з ЄС є ст. 217 ДФЄС. Європейський Союз може створювати спеціальні договори про асоціацію з третіми країнами, а також міжнародними організаціями, які встановлюють взаємні права та обов'язки, спільні дії та процедури. Деякі інші записи, які стосуються договору, можна знайти також у ст. 198–204 ДФЄС, який стосується асоціації з державами і заморськими територіями.

Міжнародний договір, укладений ЄС, щоб його можна було зарахувати до договору про асоціацію, повинен відповідати низці критеріїв: (1) його правовою основою у законодавстві ЄС повинна бути ст. 217 ДФЄС; (2) договір повинен не суперечити певним чітко визначеним умовам економічної і політичної співпраці (ширші від звичайної співпраці); (3) на основі договору повинні бути створені органи, які будуть керувати співпрацею і володіти компетенціями для прийняття рішень, які будуть зобов'язувати до їх виконання усі сторони договору; (4) держава партнер повинна приступити до режиму максимального сприяння; (5) відносини між ЄС і державами партнерами повинні відбуватися відповідно до принципу надання привілеїв; (6) від 1995 р. до договорів про асоціацію систематично додається положення про повагу до прав людини і принципів демократії; (7) у багатьох випадках договір про асоціацію замінює договір про співпрацю, таким чином інтенсифікуючи співпрацю між партнерами³.

¹ A. Cieśliński, *Umowy o stowarzyszeniu z państwami europejskimi. Instrument stosunków zewnętrznych Wspólnot Europejskich*, [w: *Wspólnoty Europejskie Wybrane Problemy Prawne* cz. 1 pod red. J. Kolasa], Wrocław, 1998, s. 174–175.

² A. Cieśliński, *Umowa stowarzyszeniowa w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Wrocław, 1999, s. 13–14.

³ Інтернет джерело <http://eeas.europa.eu/association/> [доступ: 14.07.2015].

У ст. 217 не встановлено вимог щодо до асоціації, тільки підкреслено, що головною ціллю будь-якої асоціації з ЄС є створення правових рамок для надання привілеїв відносинам без визначення детальних умов таких відносин. Певною мірою ця недостача була доповнена судовими рішеннями Суду Європейського Союзу, які встановлюють мінімальні і максимальні стандарти змісту договорів про асоціацію. Особливе значення у формулюванні концепції асоціації у законодавстві ЄС займає рішення Суду ЄС у справі *Demirel*, відповідно з яким договір про асоціацію створює спеціальні привілейовані відносини з країнами, які не є членами ЄС, внаслідок чого ці країни певною мірою повинні брати участь у законодавчій системі ЄС. Відповідно до цих вимог, договір про асоціацію повинен сприяти участі третіх країн або міжнародних організацій у правовій системі ЄС. У такий спосіб треті країни не беруть участь у інститутах ЄС, але для них передбачається участь у вторинному *acquiscommunautaire*. Із рішень Суду ЄС не випливає, наскільки широкою може бути сфера впливу законодавства ЄС на треті держави, а також чи існує обмеження щодо змісту договору. Своєю чергою з судових рішень Суду ЄС випливає, що юридичні рамки договору про асоціацію можуть охоплювати «усі сфери, охоплені ДФЄС». Це означає, що при укладенні договору про асоціацію, опираючись на положення ст. 217, ЄС володіє настільки широким спектром компетенцій, що усі сектори і галузі економіки, які регулюються в рамках Єдиного ринку ЄС, можуть бути регульовані у рамках договору про асоціацію. Навіть постанови і рішення Суду ЄС можуть стати частиною договору про асоціацію, що означає, що територіальний зарис впливу таких рішень розширюється на треті держави, які є сторонами таких договорів.

У рамках підготовки договору про асоціацію, ЄС часто вимагає від держави партнера проведення політичних, економічних і торговельних реформ чи реформ у сфері захисту прав людини. В обмін на проведені реформи ЄС пропонує безтарифний доступ до свого внутрішнього ринку (без сплати мита частково або повністю), а також забезпечує фінансову і технічну допомогу. Віднедавна договір про асоціацію також передбачає створення зони вільної торгівлі між ЄС і країною партнером⁴. Створення зони вільної торгівлі опирається на принципах ГАТТ/СОТ і є незалежним від рівня розвитку держави, з якою укладається договір про асоціацію. Також часто договір охоплює проблематику, пов'язану з лібералізацією торговельних бар'єрів, перехідних періодів, особливого ставлення до аграрного сектору, гармонізації законодавства держави-партнера з нормами і стандартами ЄС, визначення правил походження товарів і ін. Як правило ЄС в торгівлі з країною партнером першою зносить торговельні бар'єри для закордонних товарів, у свою чергу для країни партнера передбачаються перехідні періоди, які повинні допомогти

⁴ E. R. Robles, *Political & quasi-adjudicative dispute settlement models in European Union free trade agreements*, [w: Staff Working Paper ERSD], вересень 2009, <http://www.wto.org> [доступ: 14.07.2015].

пристосуватися підприємствам до більшої конкуренції зі сторони підприємств ЄС (навіть до 25 р.)⁵.

Держави з менш розвинутими торгівельними інститутами або з менш ліберальним торгівельним і економічним внутрішньодержавним середовищем беруть на себе чітко визначені зобов'язання, які стосуються розвитку торгівлі, у той час коли держави, у яких торгіві інституції є відносно більш розвинуті або, в яких уже були проведені значні для їх економіки торгівельні і економічні реформи, виконують більш широкі умови співпраці. ЄС розуміє необхідність особливого ставлення до країн, що розвиваються, тому умови співпраці у рамках договору про асоціацію є асиметричними. Це дозволяє країнам-партнерам отримувати довші перехідні періоди і пристосовувати окремі зобов'язання до рівня готовності їх імплементації до правової системи.

Укладення міжнародних договорів ЄС пов'язується з розподілом компетенцій між ЄС і його країнами-членами, у випадку коли зміст договору входить не лише у компетенції ЄС, але також частково охоплює компетенції його країн-членів. У такому випадку договір про асоціацію укладається спільно ЄС і країнами-членами. Такі міжнародні договори у законодавстві ЄС називаються змішаними.

Вимоги, які стосуються укладення змішаних договорів передбачені як у законодавстві ЄС, так і законодавстві країн-членів. Окрім того, як впливає з рішень та постанов Суду ЄС, реалізація спільних компетенцій ЄС і державами членами передбачає спільні дії і спільні обов'язки щодо третьої сторони, з метою запобігання будь-яким порушенням існуючого розподілу компетенцій між ЄС і країнами-членами на користь однієї із сторін, а також можливого відхилення від принципів, які виникають з засновницьких договорів, котрі стосуються укладення змішаних договорів. Практично це означає, що ЄС і країни-члени, разом беруть участь у процесі перемови під час укладання договору про асоціацію, а також разом виконують зобов'язання, які виникають з тих договорів. У випадку створення нових структур, на основі договорів, країнам-членам з однієї сторони гарантується право голосу, проте з другої – це зобов'язує їх до виконання фінансових зобов'язань і впровадження положень договору про асоціацію до державного правового порядку.

Більшість договорів про асоціацію, укладених ЄС мають змішаний характер (винятком були договори про асоціацію ЄС з Кіпром і Мальтою). Для того, щоб договір про асоціацію увійшов в життя, він повинен бути ратифікований усіма країнами членами ЄС, а також країною, якої він стосується.

На відміну від інших міжнародних порозумінь, наприклад укладених на основі 207 і 209, у рамках договору про асоціацію повинна бути створена мінімальна інституціональна структура, хоча на практиці інституції також

⁵ В. Муравйов, І. Березовська, *Правові засади функціонування зон вільної торгівлі в практиці Євросоюзу*, [Український часопис міжнародного права № 3], 2012, с. 65–66.

створюються у рамках торгівельних договорів. У рамках договору, сторони повинні створити відповідні органи, які будуть здатні забезпечити прийняття асоційованою країною партнером і ЄС спільних рішень, і таким чином ефективно керувати асоціацією. Спільні рішення договорів про асоціацію приймаються для введення в дію і подальшого розвитку договору про асоціацію⁶.

Інституційні інструменти, які створюються на основі договору про асоціацію ЄС з третіми країнами, відрізняються між собою, однак як правило використовується схожа структура. Створюється Рада Асоціації, яка складається із рівної кількості представників Європейського Союзу (і країн членів) і третьої країни. Рішення у цьому органі приймається шляхом консенсусу. Також цей орган володіє компетенціями для розв'язання спорів. Комітет асоціації, до складу якого входять представники сторін Договору, готує і реалізує постанови Ради асоціації. Більшість договорів про асоціацію передбачає створення парламентарних органів, які володіють консультативними функціями, до яких належать представники Європейського Парламенту і парламентів третіх країн.

Велика кількість і неоднорідність договорів про асоціацію, укладених ЄС ускладнює їх класифікацію. Однак сучасні договори про асоціацію, укладені Європейським Союзом, можна поділити на три великі групи: з огляду на різницю у стосунках, які виникають або регулюються у рамках даного договору; географічного положення держави, а також правових основ співпраці. Правові інструменти регулювання відносин у рамках асоціації залежать від типу асоціації, вибраної для відповідного партнера.

До першої групи належать асоціації, укладені з неєвропейськими країнами (країнами Африки, басейну Карибського моря, басейну Тихого океану), які відповідно до географічного критерію, передбаченого у ст. 49 Договору про Європейський Союз, не можуть стати членами ЄС (Котонський Договір між ЄС і 78 країнами Африки, договір про асоціацію з Чилі, 2002 р.)⁷.

До другої групи належать договори, які визначають відносини ЄС з Європейськими країнами (країнами-членами ЕФТА⁸, деякими країнами ба-

⁶ В. Муравйов, *Право Європейського Союзу*, Київ, 2011, http://pidruchniki.com/1522012248586/pravo/dogovirna_praktika_yevrosoyuzu [доступ 01.08.2015].

⁷ *Council Decision on the signature and provisional application of certain provisions of an Agreement establishing an association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Chile, on the other part*, 18 листопада 2002. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:352:0001:0002:EN:PDF> [доступ 28.08.2015].

⁸ *The Agreement on the European Economic Area between the European Communities, their Member States and the Republic of Austria, the Republic of Finland, the Republic of Iceland, the Principality of Liechtenstein, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Sweden and the Swiss Confederation*, 13 грудня 1993, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1994:001:SOM:en:HTML> [доступ 28.08.2015].

сейну Середземного моря, країнами Центральної і Східної Європи, Західних Балкан і Південного Кавказу). Часто такі договори готують країну для вступу до ЄС. У Преамбулі Європейського договору про асоціацію з Угорщиною від 16 грудня 1991 р. було додано положення: «Пам'ятайте, що членство у Співтоваристві є остаточною метою Угорщини, і дана асоціація з точки зору сторін допоможе у досягненні цієї мети...»; «Ціллю асоціації є... встановлення норм, практики і політики, як основи інтеграції до Спільнот». Схожі положення були також записані у договорах з Польщею (1994 р.), Болгарією, Румунією, Словаччиною, Чехією (1995 р.) і іншими країнами Центральної і Східної Європи.

До третьої групи договорів належать договори, які регулюють специфічні юридичні відносини між неєвропейськими країнами і територіями (перелік цих територій знаходиться у Додатку II до Засновницьких Договорів ЄС), які є залежними від країн-членів ЄС. У цьому випадку головним завданням такої асоціації є підтримка економічного і суспільного розвитку цих територій, встановлення відносин між ними і ЄС як цілого, без реального вираження згоди асоційованого партнера. На відміну від асоціації з третіми країнами, яка встановлюється на основі міжнародних договорів про асоціацію, відносини з заморськими державами і територіями ЄС регулюються через посередництво рішень Ради Європи, які приймаються одностайно і встановлюють детальні правила і процедури асоціації. У рамках такої асоціації забезпечується обмежена участь заморських територій і держав у функціонуванні спільного ринку (через застосування деяких положень Договорів ЄС у рамках співпраці з ними); дискримінаційне ставлення до товарів з ЄС на ринках асоційованих територій і країн; фінансова допомога, а також допомога у розвитку асоційованих держав і територій.

Зміст договору про асоціацію ЄС з третьою державою, з якою створюються відносини має певні відмінності, які важко зарахувати до категорій прав та обов'язків, мова йде про перспективу членства (наприклад договір про асоціацію між ЄС і Польщею, який включав перспективу членства, у багатьох аспектах відрізнявся від договору про асоціацію між ЄС і Чилі)⁹.

3. Місце договорів про асоціацію у законодавстві ЄС

На сучасному етапі розвитку ЄС має асоційовані відносини з приблизно 100 країн світу, як з країнами, які розвиваються (Котонський Договір між ЄС і 78 країнами Африки, басейну Карибського моря і Тихого океану 2000 р.), так і з високорозвинутими країнами (наприклад галузеві договори, які встановлюють асоційовані відносини між ЄС і Швейцарією). У

⁹ A. Cieśliński, *Umowy o stowarzyszeniu z państwami europejskimi. Instrument stosunków zewnętrznych Wspólnot Europejskich*, [w: *Wspólnoty Europejskie Wybrane Problemy Prawne* ч. 1 під ред. J. Kolasa], Вроцлав, 1998, с. 150–151.

результаті того, що договори про асоціацію укладаються з настільки великою кількістю держав, вони надзвичайно різноманітні. У рамках співпраці з кожною державою ведеться підготування що разу іншого договору про асоціацію.

Перші положення, які стосувалися договорів про асоціацію були закріплені ще у Римському Договорі, у рамках якого була створена Європейське Економічне Співтовариство. Положення договору стосувалися відносин з Великобританією, яка спочатку не вступила до Європейського Економічного Співтовариства. Фактично це була перша угода про асоціацію, укладена у 1954 р., у рамках якої передбачалося встановлення тривалих стосунків між сторонами для поступового забезпечення переходу до спільного ринку¹⁰. Наступними державами, які уклали договір про асоціацію з ЄС були Греція (1961) і Туреччина (1963).

Угоди про асоціацію можуть бути багатосторонніми, коли вони укладаються з міжнародними організаціями. Держави Південної і Центральної Америки знаходяться у сфері інтересів ЄС, при чому ЄС укладає не двосторонні, а міжрегіональні угоди. Зараз тривають переговори щодо укладення схожих договорів між ЄС і Союзом Південноамериканських націй (Меркосур, до якого належать Аргентина, Бразилія, Венесуела, Парагвай, Уругвай), Андським спільним ринком (Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу) і державами Центральної Америки (Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Панама, Сальвадор).

Угода про асоціацію може укладатися під різними назвами: Угода про впровадження асоціації (Туреччина 1963, Кіпр 1972, Чилі 2002); Європейська угода про асоціацію (Естонія, Литва, Латвія 1995); Угода про стабілізацію і асоціацію (Албанія 2006¹¹, Чорногорія 2007); Європейсько-Середземноморська угода про впровадження асоціації (Туніс¹² і Ізраїль 1995). Окрім того, у назві угоди може і не бути поняття «асоціація». Угода про створення Європейської Економічної Зони від 1992р. (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія); Угода про економічне партнерство, політичну координацію і співпрацю з Мексикою від 1997р.; Угода про торгівлю, розвиток і співпрацю з Південно-Африканською Республікою від 1999 р. Тому можна сказати, що у цьому випадку назва не матиме особливого значення, тільки правова основа укладення угоди (ст. 217 ДФЄС) а також її зміст.

¹⁰ A. Cieśliński, *Umowa stowarzyszeniowa w systemi prawa Wspólnot Europejskich*, Вроцлав, 1999, с. 16.

¹¹ *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the Republic of Albania, on the other part*, 28 квітня 2009 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:107:0166:0502:EN:PDF> [доступ: 27.07.2015].

¹² *Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Community and its Member States, on the one part, and the Republic of Tunisia, on the other part*, 30 березня 1998, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998D0238> [доступ: 27.07.2015].

На сучасному етапі угоди про асоціацію ЄС укладаються у рамках двох політик: процесу стабілізації і асоціації, а також європейської політики добросусідства. Держави Західних Балкан (офіційні члени – Албанія, Македонія¹³, Чорногорія, Сербія а також країни-кандидати на членство до ЄС – Боснія і Герцеговина, а також Косово) охоплені процесом стабілізації і асоціації і з ними укладено угоду про стабілізацію і асоціацію. Країни басейну Середземного моря (Алжир, Марокко, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Палестинська Автономія, Сирія і Туніс), а також країни Східної Європи і держави Південного Кавказу (Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Білорусь і Україна), які охоплені програмою Європейської Політики Сусідства. Сім середземноморських країн підписали Європейсько-Середземноморську угоду, яка встановлює асоціацію, у той час коли інші перебувають у процесі переговорів. Серед країн Східного Партнерства угода про асоціацію була підписана з Молдовою, Грузією і Україною, однак ці угоди не були ще ратифіковані усіма країнами-членами ЄС. Вірменії після вступу до митного союзу з Росією фактично зупинила переговорний процес щодо асоціації з ЄС. Для Азербайджану підписання асоціацію не було можливим без попереднього вступу до СОТ.

Угода про стабілізацію і асоціацію і договір про асоціацію по своєму змісту опираються на *acquis communautaire* і постановках та рішеннях Суду ЄС, які видаються на його основі. Однак рівень гармонізації і вимог до країни партнера у рамках угоди про асоціацію є набагато меншим, ніж для країн-членів, а деякі сфери співпраці можуть взагалі не охоплюватися угодою¹⁴.

Угода про асоціацію не повинна бути першим договором, який регулює двосторонні відносини між державами. Часто буває так, що угода про асоціацію розширює сферу співпраці, встановлену у рамках раніше підписаних домовленостей, найчастіше таким договором є Угода про партнерство і співпрацю¹⁵. Окрім традиційної двосторонньої співпраці – економічна (у тому торговельна, інвестиційна, комерційна), суспільна, культурна, науково-технічна – угода регулює питання співпраці у галузі закордонної політики, військової співпраці, у галузі безпеки і судочинства, розвитку людського капіталу, громадянського суспільства і ін.

¹³ *The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, on the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, on the other part*, 20 березня 2004, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:084:0013:0081:EN:PDF> [доступ: 27.07.2015].

¹⁴ A. Cieśliński, *Kompetencje Wspólnoty Europejskiej do zawierania umów międzynarodowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, [w: *Wspólnoty Europejskie (Unia) Wybrane Problemy Prawne* ч. 2, під ред. J. Kolasy], Вроцлав, 1995, с. 159–162.

¹⁵ Договори про партнерство і співпрацю – угоди з державами, які можуть мати безпосередні кордони з Європейським Союзом у майбутньому, тобто з Росією, країнами Східної Європи, Південного Кавказу і Центральної Азії. Метою цих угод було зміцнення принципів демократії і розвитку економік цих країн через розвиток співпраці і політичного діалогу.

ЄС закінчив ведення переговорів щодо укладення угод про асоціацію з рядом держав, однак багато таких договорів не були ще підписані або їх підписання було призупинене (наприклад угода з Канадою, переговори закінчилися ще у вересні 2014 р., але угода не була підписана, з Еквадором – переговори були завершені в липні 2014 р., але угода не була підписана). Також переговори щодо угоди про асоціацію велися з іншими інтеграційними угрупованнями (АСЕАН – переговори були призупинені у 2009 р.; Рада співпраці арабських держав Перської затоки – переговори були призупинені у 2008 р.).

Зараз проходять переговори щодо укладення угоди про асоціацію між ЄС і Індією, Японією, Малайзією, Марокко, Сінгапуром, Тайландом, Сполученими Штатами Америки і В'єтнамом.

Угоди про асоціацію часто є лише одним з кроків на шляху інтеграції з ЄС. Для країн, для яких угода про асоціацію була інструментом приготування до вступу до ЄС угода втрачає чинність після вступу до ЄС (наприклад Греція після вступу у 1981 р., Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта після вступу у 2004 р.)¹⁶.

До головних відмінностей угод про асоціацію з іншими міжнародними угодами, стороною яких є ЄС, належать: (1) створення однієї із трьох форм економічної інтеграції між ЄС і країною-партнером (зони вільної торгівлі (наприклад, Україна, Грузія, Молдова), митного союзу (наприклад Туреччина) чи спільного ринку (наприклад Швейцарія)); (2) істотний рівень впливу на правовий порядок у третій країні за посередництвом прийняття обов'язкових рішень спільними органами асоціації і впровадження у третій країні обов'язку гармонізації свого законодавства і практики його використання до *acquis* ЄС; (3) умова «еволюційності» і «умовності», скерована на майбутнє поглиблення і розширення асоційованих стосунків; (4) складніша процедура ратифікації угод про асоціацію на рівні Євросоюзу у порівнянні до інших міжнародних договорів; (5) необмежений термін дії угоди про асоціацію.

Угоди про асоціацію повинні бути класифіковані згідно з критерієм цілі їх укладення, бо саме цей критерій визначає специфіку правової природи вказаного типу міжнародних угод ЄС, визначає сфери використання угоди і правовий статус сторін: (1) угоди, які укладаються для приготування держави до майбутнього членства в ЄС (угода про стабілізацію і асоціацію з Албанією 2006 р.); (2) угоди, які передбачають інтеграцію з ЄС, як альтернативу членству у Євросоюзі (угода про Європейську асоціацію вільної торгівлі 1992 р. з Ісландією, Норвегією і Ліхтенштейном); (3) угоди, які передбачають зміцнення співпраці з неєвропейськими країнами, які формально не можуть стати членами ЄС (угода про асоціацію з Чилі від 2002 р.).

¹⁶ E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi od 1989 roku*, Варшава, 1987. с. 37–39.

Висновки

Поняття асоціації було впроваджене до міжнародного права ще до початку функціонування ЄС. Однак зараз угоди про асоціацію є найчастіше використовувані ЄС у рамках співпраці з третіми країнами. Угоди про асоціацію можуть також укладатися з іншими інтеграційними об'єднаннями або міжнародними організаціями. Угоди про асоціацію ЄС укладаються не тільки з Європейськими країнами, а також з неєвропейськими, які згідно з географічним критерієм не можуть у майбутньому стати членами ЄС.

Угода про асоціацію полягає на встановленні між Європейським Союзом і третьою державою чи міжнародною організацією привілейованих умов співпраці на основі договору, який укладається для досягнення спільних цілей, реалізація яких досягається при підтримці відповідних органів, за посередництвом яких приймаються рішення, до виконання яких зобов'язані дві сторони угоди, і в рамках яких забезпечується часткова участь держави партнера у правовій системі ЄС. Треті країни, які створюють асоціацію з ЄС також впливають або створюють нове вторинне *acquis communautaire*.

Поняття асоційованої з ЄС країни не є тотожним з поняттям асоційованого члена, тільки є формою співпраці ЄС з третьою державою. Існує різниця між асоціацією з ЄС, і асоційованим членством у міжнародній організації (наприклад у Раді Європи). Статус асоційованого члена Ради Європи є ближчим до статусу повноправної держави члена, що відрізняє правовий статус країн, асоційованих з ЄС, бо асоціація з ЄС не є формою членства у цій організації.

Угоди про асоціацію, ціллю яких є приготування держави до майбутнього членства у ЄС, на відміну від договорів, які не мають такого завдання, зазвичай регулюють відносини сторін у відносно широкому спектрі співпраці, характеризуючись більшим впливом на правовий порядок третіх країн, а також передбачають більш суворі зобов'язання у галузі адаптації законодавства, а також практики його застосування відповідно до *acquis* ЄС.